

Dve ukážky funerálnej kultúry zo srbskej Vojvodiny

Erika Brtáňová

**BRTÁŇOVÁ, E.: Two examples of funerary culture from Serbian
Vojvodina**

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 70, 2023, no. 6, pp. 690-702

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2023.70.6.5>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1216-9455>

**Key words: Vojvodina, 19th century,
funeral culture, mourning poem,
funeral speech**

In the “lowland” environment, within the territory of present-day Serbian Vojvodina, remarkable literary texts associated with the contemporary funeral culture emerged in the 19th century. The first example is the mourning poem by Juraj Rohoň (1773–1831), which he wrote during his time in Hložany and delivered at the funeral of Senior Ondrej Stehla in February 1818. This manuscript composition is evidence of an elegiac genre adapted to the church environment, characterized by classicist elevation and imagery. The first collection of funeral speeches composed by Slovak Evangelical preacher Ján Kutlík senior (1806–1890), published as *Pohřebník aneb Kázně a řeči pohřební* ([The mourner or Funeral sermons and speeches], 1852), was also written in Vojvodina. Kutlík worked as a teacher and later a preacher in Stara Pazova, where he likely began conceptualising his first funeral speeches, which became the basis for the collection he published in Sarvaš. In his model speeches addressed to young preachers, assistant preachers, and teachers, he emphasises spiritual counselling and consolation for the bereaved. Through presented insights into education, enlightenment, patriotism, and the composition of sermons, Kutlík’s preaching shares many commonalities with the preaching of Ján Kollár.

**Kľúčové slová: Vojvodina,
19. storočie, funerálna kultúra,
smútočná báseň, pohrebná reč**

Michal Babiak vo svojej úvahe o vojvodinských Slovákoch hovorí o príčinách sťahovania Slovákov na Dolnú zem, že nazeranie na túto otázku sa pohybovalo medzi dvoma pólmi, náboženským a sociálnym; jedna časť skúmateľov sa prikláňala k téze o náboženskej slobode, druhá ku kolonizovaniu Dolnej zeme chudobným poddaným ľuďom zo Slovenska. Až vojvodinskí historici Samuel Čelovský a Jaroslav Miklovic vniesli do problematiky viac svetla, prišli s dôkazmi, že slovenskí osídlení boli dobre hmotne zabezpečení a vytvorili kultúrne vyspelú komunitu (Babiak 2012: 42-43). Čulý kultúrny život vo Vojvodine podporili vzdelaní kňazi a učители zo Slovenska, ktorí tam vytvorili pozoruhodné literárne diela. Kontúry vzťahu literatúry dolnozemských Slovákov k literatúre národného celku vymedzuje veľmi jasne Michal Harpáň:

„Slovenská literárna historiografia pomerne strnulo zastávala stanovisko, že slovenskí autori z Dolnej zeme do roku 1918 sa organicky zapájajú do slovenského národnoliterárneho celku a že iba potom sa začínajú vytvárať osobitné slovenské národnostné literatúry. Evidentné sú však u týchto autorov špecifické vývinové a typologické znaky aj pred rokom 1918 a na druhej strane autori, ktorí tvorili po tomto roku, špecificky sa zúčastňovali na utváraní celku slovenskej literatúry“ (Harpáň 2004: 20).

V našom poznaní špecifických vývinových a typologických znakov dolnozemskej literatúry máme stále biele miesta. O potrebe dôkladného, objektívneho poznania dolnozemskej literatúry sa zmieňuje Vítazoslav Hronec v rozhovore iniciovanom Vierou Benkovou ešte v roku 1972: „Musíme si byť vedomí celej našej literatúry od jej začiatkov až po túto chvíľu, ale musíme byť voči nej maximálne kritickí a maximálne nezahovievaví“ (Hronec 2022: 61). V. Hronec sa ako editor postaral o vydanie niekoľkých básnických skladieb Juraja Rohoňa (1773 – 1831) (Rohoň 1993, 1996), ktorého profesionálne účinkovanie je spojené výlučne s báčskym regiónom a ktorý je autorom prvej básnickej zbierky v slovenskej dolnozemskej literatúre *Kratochvilné zpěvy pro mládež rolnickou* (1829; Babiak 2023: 493-496). Vďaka V. Hroncovi, znalcovi vojvodinskej poézie, som mala možnosť nazrieť do cirkevnej knihy, do ktorej J. Rohoň počas svojho účinkovania v Hložanoch (1801 – 1831) prepísal protokoly, pamätihodnosti a obežníky Báčsko-sriemskeho seniorátu, v súčasnosti uložené v Seniorálnom archíve v Novom Sade (Ramač – Marčoková 2022: 71). Okrem cirkevných dokumentov zaznamenal v knihe niekoľko smútočných básní, ktoré zložil pri príležitosti úmrtia miestnych kňazských autorít a na pohreboch ich aj sám predniesol. V básňach sledoval prvotnú intenciu elegického žánru, usiloval sa nielen o vyjadrenie vlastných pocitov smútku vyvolaných smrťou mužov, s ktorými ho spájalo kňazské povolanie, ale predovšetkým mu išlo o znázornenie straty, ktorú utrpeli rodiny kňazov, cirkevné zbory, v čele ktorých stáli, aj ich širšie okolie. V slovenských evanjelických kruhoch mal tento typ príležitostnej tvorby dlhšiu tradíciu; súvisel s rozvojom funerálnej kultúry, badateľným v prostredí vzdelaneckých a vyšších vrstiev od 16. storočia, kedy sa prezentácia kázne na pohrebe stala mimoriadnou spoločenskou udalosťou a s finančným príspevom rodiny a priateľov bola kázeň vydaná tlačou ako trvalá spomienka na nebohého (Ďurovič 1940: 96).

Kompozícia smútočnej básne imituje kompozičnú schému pohrebnej reči (*contio funebris*), ktorá zvyčajne mala štyri súčasti: *laus mortui* (chvála mŕtveho),

692 *lamentatio* (oplakávanie mŕtveho), *consolatio* (útecha pozostalých) a *valedictio* (pozdrav mŕtveho) (Brtáňová 2022: 43-44). Treba pripomenúť, že svojou poetikou smútočná básň ovplyvnila spievanú pohrebnú odobierku, žánrovú formu pololudového typu, ktorej tvorcami boli rectori škôl a často i farári (Urbancová 2010: 176-177). Paralelne s odobierkou sa v pohrebnom obrade udržovala ešte jedna žánrová forma spevu – pohrebný plač, ktorý má však predkresťanský pôvod (Urbancová 2010: 172).

Miera estetickéj štylizovanosti smútočnej básne závisela od vzdelanostnej úrovne i básnickej invencie jej tvorcu. Preto sa v nej prvky vzletného básnického jazyka striedali s bežnými opisnými prvkami v rôznom pomere. Vhodnou ilustráciou tohto literárneho prejavu je jedna zo zachovaných smútočných básní J. Rohoňa, ktorý ju explicitne charakterizoval ako „carmen lugubre“. Zložil ju na počesť petrovského kazateľa a báčsko-sriemského seniora Ondreja Stehla, ktorý zomrel 7. februára 1818. K O. Stehlovi mal J. Rohoň blízko, pretože po príchode do Báčky v auguste 1795 prijal miesto učiteľa v jeho rodine, čo znamenalo celkové vyznenie skladby.¹

Spomedzi ostatných Rohoňových smútočných básní, ktoré začínajú buď vyjadrením pocitov smútku, alebo poukázaním na význam kňazského úradu,² sa skladba vyníma úvodnou biblickou alúziou na tajomný odchod z pozemského sveta proroka Eliáša Tišbejského, ktorý „vystúpil vo víchrici na nebo“ (Druhá kniha kráľov 2, 11). Prirovnaním Stehlovho náhleho skonu k dramatickému odchodu starozákonného proroka, ktorý podľa biblického podania spôsobil u všetkých prítomných údiv a zdesenie, sa podarilo J. Rohoňovi vyzdvihnúť duchovný vplyv tejto cirkevnej autority.

„Prudkost víchru a moc hromového³
ohně, lidu množství přestrašila
u Jordánu, když jest zachvatila
tělo Eliáše Thezbitského.
Byl muž boží pro prace tu horlícý,
modloslužbu škodlivou rušícý“ (Manuale, f. 131v).

„Hlas přesynlý rozléhal se hromů
duch pak muže roznášel se k večnosti
z stánku těla, rajske do radosti
k Otcy a do nebeského domu.
Na to přítel, zármutkem zemdený
pro něj, patřý jako ohromený.“

1 Až po vyše roku sa stal J. Rohoň učiteľom v ľudovej škole v Kulpíne, v júli 1801 bol uvedený do kňazského úradu v Hložanoch.

2 J. Rohoň zložil a na pohreboch predniesol básne venované ďalším trom farárom – Petrovi Jesenskému z Hložian (1801), Františkovi Jesenskému z Kysáča (1805) a Pavlovi Križánimu z Novej Pivnice (1825).

3 Pri transkripcii úryvkov sa pridžam obvyklých pravidiel zápisu grafém (j na í, g na j, w na v, v na u, au na ou), nahrádzam aj pôvodný zložkový pravopis (ss nahrádzam grafémou š). Písanie joty a ypsilonu, písanie veľkých písmen a rovnako aj interpunkciu nechávam v pôvodnej podobe.

O Otče můj! volá plný žéle,
 O Otče můj! k nebi obráčené
 oči maje, slzý zatopené
 Elizeus, ješto tak přítele
 verný jemu utratil verného,
 jej nevidá více, leč plášt jeho.

Za Jordánem u Jerycha stáli
 předešení proroctí synové
 totiž kneží a učitelové,
 s užasnoutím na to se dívali
 co se s mužem božím přihodilo,
 každého z nich srdce boleštilo.

I nás prudkost smrti předesyla
 o dvojíctihodní páni bratři!
 Ne bez smoutku každý na to patří
 an staršího tělo umoryla,
 tělo muže, páně velebného,
 zpravce všech nás a otce milého.

Otce, zpravce moudrého zbavený.
 Ach otče můj! každý muž zvolati,
 neb každý z nás na něm mnoho tratí.
 Ach otče můj! teď ja skormoucený
 pro tvůj odchod upím, stiskám sobě,
 an tvé tělo odpočívá v hrobě“ (Manuale, f. 132r).

Uvedenú časť skladby možno označiť ako *laus mortui* (chvála zosnulého). J. Rohoň vložil do skladby aj niekoľko konkrétnych údajov, dve informácie uviedol na jej margu. O. Stehla predstavuje ako prvého slovenského kazateľa účinkujúceho v Báčsko-Bodrožskej stolici, ktorý tam prišiel 12. augusta 1783 a v kňazskej službe zotrval tridsaťpäť rokov.⁴ Nazýva ho „Kristovým apoštolom“ a „duhovným otcom“ cirkvi jednak pre jeho zápas s poverčivosťou ľudu i pre jeho podiel na zakladaní miestnych spoločenstiev, a jednak pre jeho povest' kňaza slúžiacého každému bez rozdielu radou, poučením, praktickou pomocou i útechou.

„První byl pán Ondrej Stehlo v této
 slavné Báčsko-Bodrožské stolicy
 lidu Slovo Páně hlásající
 beží pak trydcaté páte léto
 jak ho Pán byl poslal sem kázati
 lid k pravde, k ctnosti, k štěstí volati.

12. augusti 1783

4 V latinskej poznámke, ktorá predchádza smútočnej básni, uvádza J. Rohoň ďalšie údaje: O. Stehlo sa narodil v malohontskej obci Drieňové v roku 1752, na pohrebe kázal Michal Laukonides z Kysáča a pri hrobe krátku rozlúčkovú reč predniesol Ján Škultéty (Manuale, f. 131v).

Ze všech stran se duše žádostivé
 chleba života, hrnouli k němu
 jakžto k apoštolu Kristovému.
 První zahnal mrákoty škodlivé
 on povery tuto a hlouposti
 slouže k víře pracné a moudrosti.

Uzná každá obec v této zemi
 y uznati musý to s vděčností,
 že přemnoho práce a starosti
 měl mezy našimi lidmi všemi.
 Každá cyrkev zdejší, velká, malá
 s přičiněním jeho původ vzala.

Odkoud knězstvo veškeré tehdejší
 i cyrkvý jej hodností poctily
 za staršího an jej vyvolily;
 Ano knězstvo všecko jej nynější
 v též hodnosti vdečně potvrdilo
 a co seniora svého ctilo.

1791

Milé bylo jen na to hleděti
 kterák k němu o radu beží,
 k němu jak lid obecný tak kněží
 k němu starí, mladí přicházeti
 a přijímat jeho naučení,
 bratí radu, pomoc, potěšení“ (Manuale, f. 133r).

Druhou dominantnou složkou skladby je *lamentatio* (nárek). Lyrický subjekt zastúpený autorom v ňom splýva s kolektívnym subjektom a vyzýva duchovných bratov a priateľov nebohého k otvoreným prejavom smútku a žiaľu, k plaču a náreku, hoci duch nebohého sa už teší vo večnosti z odmeny za svoju duchovnú službu a bezúhonný život.

„Ach, aj tento zpravce cyrkvi ostatný
 i bratrstva zpravce velebného
 již ustalý, do domu večného
 odebral se všech nás otec vážný
 kvilmež bratří! bratra a přítele,
 kvilmež otce, kvilmež ředitele.

O otče můj! otče můj! voláme,
 nesmrtný duch tvůj ve večnosti
 odmenou svých prác mnohých a ctností
 utěšen jest; ale my zde lkáme
 pro tvůj odchod – a když tak plačeme
 slzy za vděk ti obetujeme“ (Manuale, f. 133r).

K oplakaniu Stehlovho odchodu do večnosti je vyzývaná aj širšia obec, 695 ktorá v nebohom stratila svojho duchovného pastiera, kazateľa a vysluhovateľa sviatostí.

„Plačtež prví cýrkve této udové,
starcy, matróny, mládency, panny;
rozléhej se hoře na vše strany,
ach, plačtež s vdečnosti opravdové,
vzpomentě teď i dále jak sluší
na pastýře ctného vaších duší.

Tváry jeho více neuzříte,
neslyšíte z kance mluvícího,
v oltáře přísluhujícího
svátosti jej více nespátríte
aj pustat jsou na ten čas místa
svatá, z nichž kázaval Jezu Krysta“ (Manuale, f. 133r).

Prejaviť smútok prináleží i Stehlovým najbližším, manželke, pre ktorú sú útechou mravne zreli synovia a dcéra, žalostiaci nad odchodom otca.

„Příslušné jest i jejich kvílení,
příslušné, o pani urozená
a vdovo, hluboce skormoucená
jejích pána a přítele není;
avšak nech se těši zdarylými
v svem zármutku tom, dítkami svými.

Pro svet pána otce velebného
jejích také srdce pohotové
krvácy o převzactní synové
a dcero! on z srdce otcovského
vážil všech, o kýž mu dáno žiti
ještě dál, a s nimi se těšiti“ (Manuale, f. 133r).

Smrť je interpretovaná kresťansky ako predel medzi pozemským a nadpozemským životom. Nebohý opúšťa síce pozemskú rodinu, ale vo večnosti nachádza svojich príbuzných, ktorí ho tam predišli. Teda smrťou sa jedny rodinné zväzky pretrhávajú, iné sa obnovujú.

„Aj! již odšel on za otcy svými,
přišel k bratrům jíchž sme oplakali
a kterých sme dávno pochovali.
Tam se zhledal ve večnosti s nimi.
I my všickní, když odsoud vyjdeme
neomylně s ním se tam zejdemo“ (Manuale, f. 133r).

Veľmi malý priestor venoval J. Rohoň kompozičnej zložke *consolatio* (útecha pozostalých), v ktorej kladie dôraz na pripomínanie si záslužných činov kňaza a seniora O. Stehla. Záverečné *valedictio* (rozlúčka nebohého s pozostalými) v básni úplne vynechal.

„Pokoud však zde, který pŕtujeme,
zesnulého jenž sme pána znali,
neb o jeho zásluhách slýchali,
nikdy na něj nezapomeneme,
tak památka trvanlivá jeho
požehnaná bude u každého“ (Manuale, f. 133v).

V dolnozemskej prostredí vznikla aj zbierka pohrebných rečí *Pohřebník aneb Kázně a řeči pohřební* (1852), reflektovaná ako prvá nielen v kontexte literatúry dolnozemskej Slovákov, ale i v kontexte slovenskej literatúry ako národnoliterárneho celku. Jej autorom je evanjelický farár Ján Kutlík (1806 – 1890), ktorý s koncipovaním zbierky zrejme začal ešte v Starej Pazove, kde pôsobil trinásť rokov (1828 – 1841). Na prvenstvo zbierky upozorňuje v jej *Predslove*, ktorý napísal v novembri 1851. Zbierku mal pripravenú na vydanie už v roku 1852, napokon vyšla s dvojročným oneskorením. K jej vytvoreniu ho motivovali nielen potreby vlastnej konfesie, ale aj lepšie pomery v dolnozemskej nemeckých a maďarských cirkevných zboroch, ktorých správcovia disponovali početnými kazateľskými príručkami rôzneho druhu:

„A předce od tak drahé doby až na naše dny, nenašel se nikdo, kdoby takovéto pohřební řeči, buď původně naskladané, buď od jiných původců držané, byl v jeden celek pokupil a veřejnosti naší slovenské jako vděčný dárek cestou tisku podal. Aspoň mým známím okrem jednotlivých pohřebných – doplnila E. B.] řeči, zde onde roztrúsených, my ev[anjelický – doplnila E. B.] Slováci takových knih ještě sme neměli, kdežto učinliví Němci a jinojazyční domácí víry svoje knihovny i těmito i jinými k službám Božím a pracem kazatelským patřícími knihami přeplněné mají“ (Kutlík 1854: 5).

Dôvodom vydania prvej zbierky pohrebných rečí slovenských evanjelikov až v polovici 19. storočia bola aj skutočnosť, že tento druh tvorby nebol u kazateľov zvlášť obľúbený. Negatívny vzťah ku kázaniu na pohreboch zaujímal napríklad aj Jonáš Záborský, ktorý argumentoval tým, že počas štúdií v Nemecku s prekvapením zistil, že Nemci k pohrebom cirkevných služobníkov vôbec nepotrebujú (Záborský 1953: 255).

Za jazyk zbierky si J. Kutlík zvolil v bohoslužobnej praxi evanjelickej a. v. cirkvi osvedčený jazyk – jazyk Kralickej biblie. „Považte jen, Bratří milí! jak chudobní jsme my ještě v naší drahé, přebohaté slovenčině! musíme se arci vyznati, že co máme, toho není mnoho, a nechby sme přestali (dovolte mi to slovo) ‚bibličkovat‘, nevím, jakoby sme potom řečňovali“ (Kutlík 1854: 6).⁵ Nový spisovný

5 Pri transkripcii úryvkov sa pridždam obvyklých pravidiel zápisu grafém (j na í, g na j, w na v), nahrádzam aj pôvodný zložkový pravopis (ss nahrádzam grafémou š). Písanie joty a ypsilonu, písanie veľkých písmen a rovnako aj interpunkciu nechávam v pôvodnej podobe.

jazyk nepokladal za vhodný na kázanie, pretože pravopis štúrovskej spisovnej slovenčiny nebol ešte ustálený. Príručka nového pravopisu *Krátka mluvnica slovenská* vyšla až v roku 1852 (Kačala – Krajčovič 2011: 95). V tom čase mal J. Kutlík zbierku už pripravenú na vydanie. Odporcom nového spisovného jazyka vôbec nebol, pretože k návrhu superintendenta Pavla Jozefyho, „aby sa česká reč v službách božích zadržala, ale inšie ňje náboženskje spisi v slovenčiňe písali“, sa prihlásil pomerne skoro, ako o tom píše v *Osvedčení*, uverejnenom v Štúrovom *Orle tatranskom* ešte v roku 1846 (Kutlík 1846: 286).

Pohřebníkom, ako uvádza J. Kutlík v predhovore, reaguje na zavedenie cirkevného úzu, podľa ktorého kazateľovi pripadla nová povinnosť kázať na každom pohrebe bez výnimky, čo sa v predchádzajúcej dobe nevyžadovalo. Poznal to z vlastnej skúsenosti, keďže často musel predniesť osem aj viac kázni za týždeň na pohreboch ľudí rôzneho veku a sociálneho postavenia. Dobre rozumel neľahkej situácii, v ktorej sa po zavedení tejto povinnosti ocitli mladí absolventi bohoslovovia i pomocní kazatelia (takzvaní leviti) a učitelia škôl, ktorí mali minimálne skúsenosti s kázaním na pohreboch. Pri koncipovaní *Pohřebníka*, do ktorého zaradil spolu stojeden reči, preto zohľadnil rôzne eventuality: vek nebohého, jeho sociálny status (manželia, ovdovelí, bohatí, núdzni, opustení) a okolnosti smrti (nemoc, úraz, vražda, samovražda). Vzhľadom na veľmi rôznorodú sociálnu a profesijnú skladbu zomrelých však bolo nemožné, aby saturoval všetky potreby kazateľskej praxe, ako konštatuje recenzent *Pohřebníka* Ctiboh Zoch, ktorý Kutlíkovi vyčítal najmä to, že do zbierky nezahrnul kázne venované významným osobnostiam. Na ich pohreboch sa zúčastňovala vzdelaná elita, ktorá mala vyššie nároky: „pohřešujeme kázne ku pohrebu slavným lidem, vrchnostem, soudcům, lékařům, vojákům, učeným, kněžím, učitelům atd. Právě takoveto slavnější, jak se říká, kázne kazateli dělají často největší obtíže, poněvadž tu obyčejně před sebou má početné a vzdělané obecnstvo. V Pohřebníku tomto ale právě pro tyto příhody nenalezne pomoci a podpory“ (Zoch 1854: 544).

V pohrebných rečiach položil J. Kutlík dôraz na útechu pozostalých a im adresované usmernenia týkajúce sa vyrovnania sa s ťaživou životnou situáciou. Pozostalých sa J. Kutlík usiluje utešiť hlavne prostredníctvom argumentov založených na pravdách kresťanskej viery. Napríklad v reči *Jiná mládencovi* argumentuje tým, že predčasnou smrťou mladíka sa jeho osobná situácia zásadne zmenila, lebo zo siroty a sluhu sa stal vyvoleným obyvateľom neba.

„Bůře hrozná strojila se z poza hrozných mraků jeho mladému životu. Neměl nikoho, ani on nebol ničí (sirota a sluha). Dlího žil, třeba málo roků počítaval; vyvinul se zde v mládenecký květ, tam ponese ovoce svoje. Bídu, sirobu, trpkú služebnost, světské pokušení zaměnil za blaženost a tak ušel všem osídlům světa nejsa nyní sluha, ale volenec neba. Šťastný je on, ač ho včasná smrt odvolala: tedy ho nic nelitujte. Radě-ji všeci můdře o těchto věcech přemýšlující, pomnite, jak i vám prchá svíce života, aby ste se mohli postavití jen tak, jako tento oplakaný mládenec před Synem člověka. Amen“ (Kutlík 1854: 83).

V kázni *Mladické osobe ženské* pripomína pozostalým, že v pozemskom svete je všetko neisté a márne, preto za mŕtvymi netreba priveľa smútiť, ale radšej sa tešiť z toho, že z pozemského neistého života prešli do sveta úplného bezpečia,

698 kde sa nemusia viac obávať ani prítomnosti, ani budúcnosti: „Vidíme vieru, že je zde všetko nejisté a marné; nemáme se čeho držet, nemáme se čemu úfat; nemáme tu vlastního nic: proto právě ani nemáme při zemřelých výše míry horekovať a pochybovať o všeckom, když se nám jedna marná naděje zdejší nevyplnila. Právě proto máme se raději potěšit, že oni z této noci lidských osudů, z této neistoty přišli k úplné jistotě a ani přítomnosti ani budoucnosti více lekati se nemusejí“ (Kutlík 1854: 95).

V kázni *Muži mladému* argumentuje J. Kutlík tým, že dĺžka a užitočnosť ľudského života nezávisia od počtu rokov. Presvedča tiež, že čím viac boli počas pozemského života mladí ľudia milovaní, tým väčšia bude radosť pozostalých zo stretnutia s nimi vo večnosti. Útešným pre pozostalých má byť aj fakt, že predčasnou smrťou ich blízkych sa aj oni sami vyhli prípadným kolíziám vo vzájomných vzťahoch, za ktoré by sa museli po smrti zodpovedať: „Aspoň sme se s nimi méně pohněvali a povadili; aspoň se před tím spravedlivým svatím soudcem nebudú žalovati na nás a my zase na nich; aspoň sme se s nimi v pokoji a nenávisti práznym srdcem rozlúčili. Během dluhšího času všechno to mohlo býti jináče“ (Kutlík 1854: 139).

Rétorickou štruktúrou a prezentovanými náhľadmi majú Kutlíkove kázne veľmi blízko ku kázňam Jána Kollára, k jeho dvojväzkovej zbierke *Nedělní, sváteční a příležitostné Kázně a řeči* (1831, 1844). Aj J. Kutlík v *Pohřebníku* pracuje s biblickým textom pomerne voľne, respektíve úryvkami a parafrázami biblického textu podopiera svoje úvahy o ľudskom bytí, čo mu pohrebná reč – ako žánrový variant tematickej a príležitostnej kázne – umožňovala (Brtáňová 2019: 230). Reči majú klasickú štruktúru, ktorú tvorí prológ, text z Písma svätého, téma, rozvedenie témy a epilóg. J. Kutlík cituje z kázni J. Kollára a hlási sa k nemu ako k svojmu mentorovi: „první rádce a rukovodce můj“ (Kutlík 1854: 133). Z korešpondencie vieme, že J. Kollár bol o okolnostiach Kutlíkovho dolnozemskeho pôsobenia dobre informovaný a čo je osobitne zaujímavé, že ho povzbudzoval k básnickej tvorbe. V liste datovanom 26. júla 1842 mu totiž píše: „Lituji věru srdečně Vaše položení, že v těch tam tak míšených živlech žítí a působiti musíte: než těšte tím, že týž los i jiní snášejí, k[u – doplnila E. B.] p[říkladu – doplnila E. B.] já sám. Nerácte jen zakopati Vaši znamenitou básnickou hřivnu, ale obraďte nás něčím. Já aspoň vždy od Vás sem literatuře naší nějaký krásný dárek sliboval, i nezmylte mne v této naději.“⁶ Napokon svoj básnický talent uplatnil J. Kutlík aj v *Pohřebníku*, každú reč začína krátkou veršovanou modlitbou. Podobne si počína J. Kollár vo svojej zbierke. Zhodu s Kollárom možno vidieť aj v tom, že sa v rečiach, hlavne v ich predhovoroch, dotkol tém abstraktnejšej povahy, ako sú náboženstvo, vzdelanosť, osveta a vlastenectvo. Preto podľa vzoru J. Kollára možno považovať aj J. Kutlíka za „vzdelávajúceho“ kazateľa (Petřík 1938: 154). V kázni *Jiná mladým a milovaným* prichádza J. Kutlík s kritikou cirkevnej komunity, odsudzuje pohrebné rituály, ktorými sa stali hostiny a kary. Tento telesný prejav smútku, hľadanie úľavy duše v jedení a pití, by malo nahradiť smútenie za zomrelým a hlbšie zamyslenie sa nad obsahom pohrebného príhovoru: „Myby sme se tu měli duchovně hostiti!

6 List J. Kollára adresovaný J. Kutlíkovi, poradové číslo 227. Citované podľa podkladov k druhému väzku edície *Korespondencia Jána Kollára*, pôvodne pripravovaného Jozefom Ambrušom (1914 – 1993).

či tomu rozumíte? Měli by sme řeči pohřební našeho duchovníka a Božího slova rozvažovat; srdce pustiť, aby se do dna vyplakalo a všeliké tělesnosti aspoň na čas vypráznilo. V takém srdci se i duch Boží rád uhošpodí a hned jsme jinakší lidé. Ale my sme hned potěšujeme tělesně a úlevu v jedení a pití hledáme, a tím jakoby Bohu trućujeme. O, nebudmeže, nebudme takovito necitlivci!“ (Kutlík 1854: 119).

Svoj kritický pohľad na uvedené praktiky zdůvodňuje aj tým, že kary a hostiny zakazuje a považuje za neslušné aj svetský zákon. „A proto, kdo je křesťan a má v prsách cit lidskosti a hanby, ten sa od takéto hostiny raději utáhne a v komůrce své daruje si dvě tři okamženíčka ku přemýšlování, ne o kare a hostině, ale o své vlastní smrtedelnosti“ (Kutlík 1854: 120). Primeraný smútok za zosnulým spája J. Kutlík s oľutovaním všetkých urážok, krívd a zármutku, spôsobených zosnulému. „Chcemeli tedy našich sesnulých pokřesťansky truchliť: obanujme, olitujme, na tisíckrát všecka ublížení, všecky urážlivé řeči, všecku křivdučinost a zarmucování jim učiněné“ (Kutlík 1854: 120-121). Za rovnako dôležité ako oplakanie mŕtveho považuje aj prejavenie súcitu pozostalým a poskytnutie vhodnej pomoci.

„Ale, co mrtvému nemůžeme dokázati, dokážme jeho pozůstalým. To jsme i tak podlužní všem nešťastníkům, najvíc ale takým, jejichžto opatrovníků v životě sme trápili a snad jim i smrt přispíšili. Nech je on kdokolvek a nechá po sobě nešťastnú, zarmucenú rodinu: my pozůstalí máme se zaujímat té rodiny tím více, jestli by se nás zblíza týkala, anebo právě na nás se žalovati pro nepřizeň starú, její zesnulým zaživa dokázanú, příčinu měla“ (Kutlík 1854: 121-122).

J. Kutlík, inšpirovaný nemeckým lekárom Christophom W. Hufelandom (1762 – 1836), vyzýva veriacich k ochrane svojho zdravia a života v prospech večného života. Hovorí, že zdravý životný štýl predpokladá vystríhanie sa hnevu, rôznych vášní a nemiernosti v jedení, pití, práci a odpočinku (Kutlík 1854: 421). Starostlivosť o zdravie znamená podľa neho aj včasné vyhľadanie lekárskej pomoci a tiež zbavenie sa zdraviu škodlivých návykov, ku ktorým zaraďuje dotýkanie sa tela mŕtveho na znak rozlúčky. V poznámke ku kázni *Mladé a milé osobě* uvádza, že tento miestny zvyk už prestal v dôsledku vystríhania veriacich, že ak ho budú naďalej pestovať, skráti kazateľ pohreb o jednu pieseň. Toto vypovedá jasne o obľube duchovného spevu, ktorá prevažovala nad záujmom o pohrebný príhovor.

„Od té doby, co se toto hovorilo a psalo, škodlivý tento obyčej u nás přestal. Kazatel nemoha nic vykonať a nemaje moci světské, užil svú duchovnú moc tak, že o jednu píseň zkrátil pohřební služby, na co po nedlúhém čase nasledovalo namrzení se, ale i prosení církevníků, aby se jím tá ujma více nečinila. Přišlo na jednačky a přátelské pokonání. Kazatel se mocnú příčinú ohradil, že to proto, poněvadž se na mrtvých zaválují, jestli to nebude, tedy se poverátíme k starému pořádku. Tak se stalo a presbyt. konvent uzavřel toto: ‚že kde to více bude, tam nemá místa, jen jedna písnička!‘ nuž pěkně krásně přestalo“ (Kutlík 1854: 130).

V súvislosti s pranierovaním ľudskej nestriednosti, ktorá sa podľa J. Kutlíka vyskytuje vo všetkých vrstvách spoločnosti, cituje v nemčine dve pasáže z druhého zväzku diela *Mysliienky k filozofii dejín ľudstva* (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit) od populárneho nemeckého kazateľa, spisovateľa a filozofa

700 Johanna Gottfrieda Herdera (1744 – 1803). Úryvok z ôsmej knihy sa týka negatívneho obrazu Európana ako konzumenta množstva rôznorodých pokrmov a opojných nápojov, tradovaný v exotickom svete, v indických a moslimských komunitách.

„Unsre Üppigkeit hingen, und deren Willen wir alle Weltheile beunruhigen und berauben, was will, was suchet sie? Neue und scharfe Gewürze für eine gestumpfte Zunge, fremde Früchte und Speisen, die wir in einem überfüllenden Gemisch oft nicht einmal kosten, berauschende Getränke, die uns Ruhe und Geist rauben; was nur erdacht werden kann, unsre Natur aufregend zu zerstören, ist das tägliche große Ziel unsres Lebens. ‚Der Europäer ißt alles‘, sagt der Indier, und sein feinerer Geruch hat schon vor den Ausdünstungen desselben einen Abscheu. Er kann ihn nach seinen Begriffen nicht anders als in die verworfne Kaste klassifizieren, der, zur tiefsten Verachtung, alles zu essen erlaubt ward. Auch in vielen Ländern der Mahomedaner heißen die Europäer, und nicht bloß aus Religionshaß, unreine Tiere“ (Kutlík 1854: 422-423).⁷

O Kutlíkovej vzdelanosti a sčítanosti svedčia citáty z diel ďalších známych autorít, medzi ktorými sa nachádzajú cirkevní otcovia (Bazil Veľký, Ján Zlatoústý, Klement Axandrijský, Augustín z Hippa), antickí filozofi a spisovatelia (Cato, Cicero, Epiktetós, Livius, Martialis, Ovidius, Publilius Syrus, Seneca, Sokrates), kresťanskí teológovia a spisovatelia (Matthias Claudius, Salomon Gessner, Tomáš Kempenský, Friedrich Leopold zu Stolberg, Gottfried Less, Martin Luther, Johann Gottlob Marezoll, Philipp Melancthon, August Neander, Friedrich Schiller, Johann Joachim Spalding, Karl Wilhelm Ramler, Hermann Samuel Reimarus, Friedrich Rückert, Martin Ulrich, Theodor Zwinger), tiež výpisky z periodickej tlače (*Nitra*, *Tatranka*, *Allgemeine Kirchenzeitung*), zo slovníkov (*Allgemeine Weltgeschichte für Kinder* od J. M. Schröckha) a z prekladov (Spaldingovo *Určení člověka* v preklade Bohuslava Tablica, Gessnerove *Idyly* v preklade Václava Hanku). Takmer všetky uvádza v podobe poznámok pod čiarou, často v pôvodnom jazyku – v latinčine alebo nemčine a pri niektorých pripája aj odkaz na titul diela a stranu, na ktorej sa nachádza citovaný úryvok. Poukazovanie na príklady z pohanského sveta pokladal J. Kutlík v kázňovom texte za bežné a efektívne z dôvodu pritiahnutia väčšej pozornosti poslucháčov a tiež lepšieho porozumenia predloženému obsahu: „Pekné príklady z pohanstva vzaté dobre účinkujú a u čtenáře neb poslucháče, a není to nic nového ani v písme svatém“ (Kutlík 1854: 481, poznámka). Za svoj rešpekt k pohanskej kultúre si však vyslúžil kritickú pripomienku od recenzenta C. Zocha, ktorý bol tej mienky, že citáty zo svetských diel oslabujú autoritu Písma svätého: „Ty mnohé citáty se světských spisovatelů zdají se nám také příliš úzkostlivě hledány býti jakoby na větší okrasu. Ale našim zdáním opravdová krása nepotřebuje

7 „Na druhej strane naše bohatstvo je to, čo chceme a čo hľadáme, a koho vôľu rušíme a pripravujeme o spásu celého sveta? Nové a ostré korenie pre otupený jazyk, cudzokrajné ovocie a potraviny, ktoré jeme často neraz v prehnanej kombinácii, opojné nápoje, ktoré nás okrádajú o pokoj a ducha; čo len možno vymyslieť, aby rozrušilo a poškodilo našu prirodzenosť, to je každodenný veľký cieľ nášho života. ‚Európan je všetko‘, hovorí Ind a jeho jemnejší čuch pociťuje k nemu odpor už pre jeho pach. Preto podľa indických pravidiel nemôže byť Európan zaradený do inej kasty ako do kasty odvrhnutých, ktorým – keďže sa nimi priveľmi pohŕda – je dovolené jesť všetko. Aj v mnohých moslimských krajinách volajú Európanov, a to nielen z dôvodu náboženskej nenávisťi, nečistými zvieratami“ (predložený citát som konfrontovala s nemeckým vydaním Herderovho spisu Herder 1813: 121-122).

více žádné okrasy. Ony jsou, ale naprosto zbytečné, poněvadž oslabují auktoritu Písem sv. Božího slova. Jestli zajisté koho slovo Kristovo nepřesvědčí o pravdě, toho Syrus aneb Cicero, Herder a jiní budou tím méně moci k pravdě přivést a přesvědčiti“ (Zoch 1854: 545). Kulturnu a literárnu rozhladenosť tvorcu *Pohřebníka* potvrdzuje aj poznámka o jeho učiteľskom a morálnom charaktere v kanonickej vizitácii ev. a. v. zboru v Starej Pazove z roku 1835: „je veľmi vzdelaný, ako možno vidieť z jeho životopisu“ (Ramač – Marčoková 2022: 249).

V krátkosti som sa pokúsila predstaviť dve literárne pamiatky sprítomňujúce dolnozemskej funerálnu kultúru a dokladajúce pestovanie dvoch žánrových foriem – smútočnej básne a pohrebnej reči. Autori ich skoncipovaním reagovali na potreby dolnozemskej cirkevnej obce, pričom žijúc vo viacnárodnostnom prostredí inšpirovali sa aj životom a kultúrou susedných inojazyčných cirkví. Podiel autorov na utváraní celku slovenskej literatúry je tiež značný, pretože nepoznáme iného autora, ktorý by sa tak intenzívne venoval tvorbe smútočných básní ako J. Rohoň, ani autora, ktorý by vytvoril pôvodnú zbierku pohrebných rečí prv ako J. Kutlík.

Štúdia je výstupom grantového projektu APVV SK-SRB-21-0048 *LIPCES - Literatúra v procesoch kultúrno-etnickej sebaidentifikácie slovenskej komunity v Srbsku*. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Dana Hučková, CSc. Doba riešenia: 2022 – 2023.

Archívne pramene

Prudkost wjchru... In Manuale pro Ecclesia Evangelica Glozaniensi per Georgium Rohonyi conscriptum, f. 131v – f. 133r. Slovenská evanjelická a. v. cirkev v Srbsku, archív zboru Hložany.

Pramene

KUTLÍK, Ján, 1846. Osvedčeňja a odvolaňja. *Orol Tatranski*, roč. 2, č. 36, s. 286-287.

KUTLÍK, Ján, [1854]. *Pohřebnjik aneb Kázně a Řeči pohřebni. Knižčeka pomocná, která k dobrému Bratřím, zvláště začátečníků a čekanců úřadu kazatelského, gako i lewjtřím a sskoly učitelů zhotowil Jan Kutlík, ew. S. B. Kazatel na Pitwarossi*. W Sarwassi, Písmem a Tlačivem Leopolda Réthyho.

ROHOŇ, Juraj, 1993. *Chvála Slováků*. Edične pripravil Vítazoslav Hronec. Nový Sad: Obzor – Tvorba.

ROHOŇ, Juraj, 1996. *Probuzení národu slovanského v Uhřích: k srđnatému uchopení zbraně proti Francouzům*. Edične pripravil Vítazoslav Hronec. Báčsky Petrovec: Kultura.

Literatúra

BABIAK, Michal, 2012. Rozhovory o vojvodinských Slovákov. *Nový život*, roč. 64, č. 3-4, s. 40-44.

BABIAK, Michal, 2023. Osvietenstvo a klasicizmus v diele Juraja Rohoňa. *Slovenská literatúra*, roč. 70, č. 5, s. 488-496. ISSN 0037-6973.

BRTÁŇOVÁ, Erika, 2019. Mysliteľská osobnosť Jána Kollára v reflexii vlastných kázni. In BRTÁŇOVÁ, Erika – SOUKUP, Daniel, ed. *Z dejín kázňovej prózy I*. Bratislava: Veda, s. 227-246. ISBN 978-80-224-1781-5.

- 702 BRTÁŇOVÁ, Erika, 2022. Pavel Šramko: Tužebné upění nad smrťou. In VRÁBLOVÁ, Timotea, ed. *Svet v jedinečnom okamihu. Komentovaný výber textov príležitostnej tvorby v slovenskej literatúre 16. - 18. storočia*. Bratislava: Veda, s. 43-70. ISBN 978-80-224-1995-6.
- ĎUROVIČ, Ján, 1940. *Evanjelická literatúra do tolerancie*. Martin: Matica slovenská.
- HARPÁŇ, Michal, 2004. *Texty a kontexty. Slovenská literatúra a literatúra dolnozemskej Slovákov*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- HERDER, Johann Gottfried, 1813. *Ideen zur Geschichte der Menschheit. Zweiter Teil*. Wien, mit Grund'schen Schriften.
- HRONEC, Vítazoslav, 2022. *Rozhovory*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- KAČALA, Ján - KRAJČOVIČ, Rudolf, 2011. *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Druhé, doplnené vydanie. Martin: Matica slovenská.
- PETRÍK, Ján, 1938. Zhodnotenie kázní Kollárových. *Cirkevné listy*, roč. 52, č. 8, s. 154-156.
- RAMAČ, Janko - MARČOKOVÁ, Daniela, 2022. *Kanonické vizitácie slovenských vojvodinských evanjelických a. v. cirkevných zborov v rokoch 1835 a 1836*. Nový Sad: Archív Vojvodiny, SEAVC v Srbsku - Banská Bystrica: Centrum pre výskum dejín a kultúry dolnozemskej Slovákov FF UMB. ISBN 978-86-81930-83-0.
- URBANCOVÁ, Hana, 2010. Neznáma príručka duchovnej starostlivosti o umierajúcich. In GÁFRIKOVÁ, Gizela, ed. *Posledné veci človeka. Štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry*. Bratislava: Veda, s. 172-209. ISBN 978-80-224-1124-0.
- ZÁBORSKÝ, Jonáš, 1953. *Výber z diela II*. Edične pripravili Viera Bunčáková a Oskár Čepan. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- ZOCH, Ctiboh, 1854. Zprávy z oboru literatury. *Slovenské noviny*, roč. 6, č. 136, s. 544-545.